

Herz Grane

Leif Grane

11. januar 1928 – 22. marts 2000

Af Jakob Balling

Da Leif Granes tresårs fødselsdag blev fejret i 1988, sagde en af talerne om ham, under anvendelse af den lidt pudsige udtryksform, der er blevet gængs i nyere tid, at han havde et »rimelig vulkansk temperament«.

Enhver, der har kendt manden og husker de pludselige eruptioner af vrede eller begejstring, som formelig gjorde det svært for ham at stå stille på fødderne, kan godt tilslutte sig den karakteristisk, så langt den rækker. Alligevel er den langtfra rammende nok. Det temperament, der er tale om, når talen er om Leif Grane, er et, der frem for alt er kendetegnet ved noget andet end det vulkansk uberegnelige, nemlig ved sagligt disciplineret lidenskab.

I den afdeling af den offentlige sammenhæng, som alene er til betragtning her, vil dette, sagligt disciplineret lidenskab, frem for alt sige: lidenskab for teologien og historien, for universitetet, og for Regensen; og det vil også sige: indsatsberedt og beslutsom protest mod alt, hvad Grane så som anslag mod deres væsen, deres autonomi, og deres bestemmelse.

Lidenskab, siger jeg, for teologien og historien, de to studier (Grane brød sig ikke om ordet forskning, det smagte ham vist for meget af det afpersonaliserede, bureaukratisk styrede og teknokratiserede), de to studier altså, som han hele livet igennem, men på stadigt mere fordybet måde, betragtede som hinandens nødvendige ledsagere, som akademiske bestræbelser, der i sidste instans begge måtte blive fattigere uden det lys, de kastede på hinanden. Og ikke at forglemme: de to studier, som forudsatte og inspireredes af samarbejde og udveksling mellem yngre og ældre dyrkere: deres fælles angreb på en tekst og dens kontekst. Tekster var, hvad det gjaldt om: konkrete, tids- og situationsbundne vidnesbyrd om konkrete fortidsmennesker i deres kamp for sammenhæng og mening i spændingsfeltet mellem kulturelle tvangsmæssigheder og personligt valg.

Lidenskab for universitetet, nærmere betegnet Københavns Universitet, hvis jubilæumshistorie Grane var medarbejder på og til sidst hovedredaktør for, og som han omfattede med en nidkær lokalpatriotisk ømhed, der ikke anfægtedes, men snarere styrkedes af hans ængstelse for dets fremtid under bureaukratiseringens, teknokratiseringens og den industrimæssige produktivitetsdyrkelses vilkår. Grane rasede – om man vil: med vulkansk temperament – mod disse forræderiske tendenser; det var den ene side af forholdet. Den anden kan man i al korthed gøre sig bekendt med ved at læse eller genlæse hans tale ved universitetets morgensang på 500-års jubilæumsdagen i 1979, med opfordringen til, i en situation, der var kendetegnet af mangfoldige trusler mod universitetets væsen, at mindes »den patos, de gamle var grebet af i deres drøm om et studium generale, hvis væsentligste stræben var bestemt af en brændende og skærende længsel efter at aflokke naturen dens hemmeligheder og at kende menneskets bestemmelse og veje«.

Og altså: lidenskab for Regensen, den institution, og især det menneskelivsmiljø, som i løbet af Granes tid som dets leder og toneangiver appellerede til hele viften af hans evner og aspirationer. Atter her udgjorde protesten og de hyppigt udøste vredesskåler den anden side af hengivenheden, således som regensprovstens årelange fejde med de ministerielle myndigheder viser, de bureaukrater, hvis tiltag han så som skamløse overgreb mod husets liv.

Endelig: Det er værd at tilføje, inden jeg går over til en nærmere betragtning af de enkelte sider af mandens levnedsløb og virksomhed, at også hans færden i et andet hus, nemlig det, vi befinder os i her, bød ham rige muligheder for udfoldelse af de evner og passioner, jeg har omtalt. Også dette er en længere historie; her nøjes jeg med at nævne hans bidrag til Selskabets dronningefestskrifter 1990 og 1997, hvoraf især det første, om »Videnskaben og det menneskelige. Enhed og adskillelse« er egnet til at kaste lys over forholdet.

Leif Henning Grane var født i København 11. januar 1928. Efter studentereksamen vaklede han mellem historie og teologi. Han valgte det sidste og blev kirkehistoriker, men under udnyttelse af de rige muligheder, det teologiske studium byder for krydsbelysning mellem forskellige måder, filologiske og filosofiske såvel som historiske, at gå til temaet kristendom på. Allerede i studieårene, hvor den lærer, han knyttede sig tættest til, var K. E. Skydsgaard,

blev han fascineret af Luther; og endnu som student debuterede han som forfatter med en artikel om det danske reformationsjubileum 1817. Efter kandidateksamen virkede han som en højt værdsat seminarielærer, samtidig med at han drev de studier, som 1962 nåede en foreløbig afslutning med doktorafhandlingen *Contra Gabrielem*, en dybtgående og detaljeret analyse af den senmiddelalderlige skolastiske teolog Gabriel Biel og af Luthers opgør med hans tænkning. To år senere udnævntes han til professor i kirkehistorie ved Københavns universitet og virkede her, efterhånden som noget i retning af fakultetets stærke mand, til sin afgang i 1998. Ud over sin igangsættende øvelsesundervisning og den lange række publikationer, hvoraf nogle skal komme til betragtning om lidt, gjorde han sig gældende som medstifter af det nye teologiske tidskrift *Fønix* og som initiativtager til internationale symposier under udnyttelse af de talrige europæiske og amerikanske kontakter, han knyttede i sin egenskab af en af den internationale Lutherforsknings førstemænd. Han hædredes med æresdoktorgrader i München, Oslo, Helsinki og Reykjavik. Han var Regensens efor, eller som den korrekte betegnelse lyder: provst, fra 1979 og virkede i mange år som hjælpepræst ved Trinitatis kirke. Han indvalgtes i Selskabet her i 1981 og var i øvrigt medlem af adskillige andre danske og udenlandske selskaber.

Granes forfatterskab spænder usædvanlig vidt. I centrum står bøgerne og artiklerne om Luther, hans tid, og hans efterliv; men derudover skrev han med lærdom, indsigt og sikkerhed om så forskellige emner som Augustin, Pierre Abélard, Grundtvig, P. C. Kierkegaard, det teologiske fakultets historie, ligesom han publicerede overordnede fremstillinger af oldtidens, middelalderens og det nittende århundredes kirkehistorie. Ved læsningen hæfter man sig ikke mindst ved den respekt for emne og læser, som kendetegner de publikationer, der henvender sig til læsere uden for de professionelles kreds. Grane slog ikke af på kravene til stringens og dybde; man kan med rette sige, at han iagttog det princip, Augustin omkring år 400 statuerede med ordene: »Jeg vil, at den, der hører mig, skal forstå alt det, jeg forstår.« Det er rigtignok lettere sagt end gjort, men Granes sikre og følsomme omgang med det danske sprogs muligheder udvirker, at det almentrettede forfatterskabs grænse mod det strengt faglige atter og atter fortøner sig på frugtbar måde.

I det følgende indskrænker jeg mig til en nærmere omtale af en mindre gruppe vigtige værker.

Blandt Granes videnskabelige indsatser på det arbejdsområde, som han frem for alt gjorde til sit, Lutherstudiet, rager to modne og banebrydende værker frem: undersøgelsen fra 1975 af, hvordan Luthers måde at tænke teologisk på blev til i årene 1515-1518: *Modus loquendi theologicus: Luthers Kampf um die Erneuerung der Theologie*, og bogen fra 1994 om Luthers forhold til den humanistiske reformbevægelse: *Martinus noster: Luther in the German Reform Movement (1518-1521)*.

Det er karakteristisk, at begge disse arbejder, ganske som disputatsen fra 1962, og i forlængelse af den, samler sig om den tidlige fase af Luthers virksomhed, den periode, i hvilken de væsentligste af reformatorens nyansatser tog form, i teoretisk opgør med den skolastiske tradition og i praktisk stillingtagen, fra situation til situation, til den kirkelige og kulturelle omverden og ikke mindst til den reaktion fra de kirkelige autoriteters side, som i en række henseender var helt uforudset af Luther selv. En vis afsmag gør sig gældende hos Grane over for store systematiske sammenfatninger af luthersk tænkning, stykket sammen af elementer fra hele reformatorens karriere: synteser, der kun alt for ofte øver vold mod den individuelle historiske situation, dens særpræg og dens pres, dens åbne fremtid, og ikke mindst mod den måde, Luther møder situationerne på, nemlig gennem arbejde med ganske bestemte tekster og deres iboende muligheder. Granes spørgsmål lyder stedse: Hvad sker der, når den teolog og universitetslærer, Luther var, før han blev noget som helst andet – det, der dannede grundlag for alt det andet, han blev – hvad sker der, når han bøjer sig over en tekst og fortolker den i traditionens og samtidens lys?

Dette: Luthers konkrete møde med tekster, og den teologiske refleksion, der så at sige presses frem ved mødet, er temaet for den første af de to bøger. Gennem en omhyggelig nærlæsning og myndig fortolkning af Luthers teologiske gennembrudsværk, forelæsningerne fra 1515-16 over apostlen Paulus' brev til Romerne, demonstrerer Grane, hvorledes Luthers teologiske grundpåstand om menneskets forhold til Gud, den der sammenfattes i formen om mennesket som *simul peccator et iustus* – på én gang helt og holdent dømt som synder, som selvsk vilje, og antaget af Gud som helt og holdent retfærdig gennem Kristi selvhængivelse for de for-

tabte, og følgelig befriet fra bekymring for sin frelse og befriet til tjeneste for andre end sig selv – hvordan den grundpåstand bliver til gennem en konfrontation af Paulus med den tænkning, Luther var vokset op med, altså skolastikernes konception af Gudsforholdets menneske som den person, der ved nådens hjælp og under udnyttelse af sine naturlige evner gradvis overvinder selviskhedens og kødets tilskyndelser og når frem til den status som retfærdig og fri, der belønnes med Guds endegyldige aksept. Det vises i detaljer, hvordan Luthers møde med den paulinske tekst – samt, ikke at forglemme, hans suveræne og temmelig u-augustinske udnyttelse af Augustin i bestræbelsen på at forstå Paulus – fører ham til totalt brud med den toneangivende teologis sammensmeltning af kristen tradition og aristotelisk metafysik og dydslære – den teologi altså, som i Luthers øjne var bygget på en illusion om, hvad det vil sige at være menneske over for Gud, hans krav og hans barmhjerlighed, en illusion om både selviskhedens og retfærdighedens væsen. I bogens sidste del redegør Grane så for de praktiske konsekvenser, det akademiske opgør med skolastikken førte med sig. Det vises, hvordan det, efter det teologiske opgør og gennem den kirkelige reaktion derpå, blev klart for Luther selv, hvilke følger for kirkesyn og kirkelig praksis forelæsningerne indebar. Det er ikke mindst i disse afsnit, nyten ved Granes konsekvent historisk situationsbevidste og tekstorienterede tilgang viser sig. De vækker et stærkt indtryk af noget, et historisk arbejde altid bør styrke bevidstheden om, men langt fra altid gør, nemlig at folk i gamle dage levede med lige så mangetydig en nutidsbevidsthed og lige så åbne og problembefængte fremtidsudsigter som vi selv. Luther vidste i 1515-16 ikke noget om Reformationen med stort R. Hans anliggende gik ud på to og kun to ting, nemlig for det første: opgør – af hensyn til det, han kaldte »brødrenes frelse«, altså det almindelige kristne folk – med en forfejlet teologi inden for den kirke, der var den eneste, han kendte, og hvis trofaste søn han på det tidspunkt anså sig selv for at være; og som konsekvens deraf for det andet: en reform af universitetsvæsenet under udnyttelse af de indsigter, han havde vundet som Pauluslæser, og af de filologiske og historiske metoder – ikke mindst for så vidt angik bibelstudiet – som han var kommet under vejrs med gennem sine humanistiske kontakter.

Netop disse kontakter, i ordets videste forstand, deres karakter, deres udvikling og deres konsekvenser, er emnet for den anden

store Lutherbog, jeg nævnte ovenfor, den fra Granes senere år, bogen med den velklingende og megetsigende latinske titel: *Martinus noster* – »Vores Martin«, som den tyske renæssancehumanismes lærde publicister og kirkekritikere kaldte Luther i de første år af hans offentlige fremtræden. Under udnyttelse af et meget omfattende pamflet- og brevmateriale fra årene 1518-21 leverer Grane her en detaljeret redegørelse for det forløb, som begyndte med humanisternes og Luthers opdagelse af hinanden og af det interessefællesskab, der forbandt dem; som fortsattes med deres alliance og gensidige påvirkning i kirkekritikkens og reformkravenes tjeneste; og som endte med, at det konfliktstof, der stedse havde luret under alliancens overflade, kom til udladning ved Luthers oprør mod pavekirken og gav anledning til en deling af den humanistiske bevægelse imellem dem, der tilsluttede sig Luthers radikale kurs og dem, som, i Erasmus af Rotterdams spor, afviste den til fordel for en traditionelt reformkatolsk. – Det hører til de hævdvundne erkendelser i reformationstidsstudierne, at – på den ene side – den humanistiske kirkekritik aldrig ville have fået sin folkelige gennemslagskraft uden Luther, og at – på den anden side – den specifikt lutherske reformation er utænkelig uden den støtte, Luther, i kraft af et ægte fællesskab i bestræbelsen for kirkelig og videnskabelig reform, i begyndelsen fandt hos indflydelsesrige humanister. Det er et velkendt generelt faktum. Men Grane giver det livets farver gennem sin rigt nuancerede redegørelse for et væld af tekster fra nær og fjern og gennem sin dertil knyttede detailanalyse af de enkelte stationer på Luthers oprørs vej, den, der endte med bandlysningen og fredløshedsdommen 1521. Grane gør klart, at oprøret frem for alt udløstes af, at Luther drog praktiske konsekvenser af en nyvunden teologisk indsigt, som i sidste instans var fremmed for traditionel humanisme; men det fremgår også, at de videnskabelige og polemiske virkemidler, oprøret betjente sig af, var dybt præget af den humanistiske bevægelses filologiske og historisk-kildekritiske landvindinger. Ikke for ingenting var det kirkehistorie og kirkeret, Luther studerede under sin forberedelse til den skæbnesvangre stridssamtale i Leipzig 1519 om pavedømmets autoritet. I øvrigt: Uanset om humanisterne endte med at følge Luther eller lægge afstand til ham, viste disse stridsårs forløb, at én ting var der bred enighed om: en harmfuld foragt for underlødigheden i de romerske ledelsesinstansers svar på Luthers kritik, de-

res fattigdom på argumenter, deres hjælpeløshed over for kravet om rationel diskussion og regnskabsaflæggelse, deres tilflugt til rene magtsprog, deres begrundelse af autoritet med autoritet, dvs. med det, Luther træffende kaldte »nøgne ord«, *nuda verba*. Det er, parentetisk bemærket, typisk for Grane, at han netop tog dette lutherske udtryk i brug i sin analyse af den nuværende paves tale i Roskilde under hans besøg i Danmark.

Det vil føre for vidt at gå nærmere ind på Granes øvrige bidrag til dansk og internationalt Lutherstudium. De findes i to bredere anlagte bøger (den ene, fra 1968, med den typisk Graneske titel: *Protest og konsekvens*) og i et stort antal artikler og kongresbidrag. Nogle af dem er samlet i bogen *Den uberegnelige Luther* fra 1992 og har speciel interesse ved at samle sig om Luthers efterliv og spørgsmålet om hans aktualitet. Granes overvejelser over dette sidste spørgsmål har sat en moden frugt i forelæsningsen ved Københavns Universitets årsfest 1983, som der vil blive anledning til at knytte et par korte bemærkninger til om lidt.

Men først et blik på et par af hans indsatser på andre felter end det Lutherstudium, som var hans særlige domæne, og som ville give folk med mere normal flid og arbejdskraft hænderne fulde.

En af dem foreligger i *Pierre Abélard: Filosofi og kristendom i middelalderen* fra 1964. Det er et arbejde, som imponerer ved forfatterens sikre evne til at føje analysen af en enkelt original og banebrydende 12. århundredes-tænder, skildret ud fra hans særlige historiske situations udfordringer, ind i redegørelsen for et langt filosofihistorisk forløb således, at det ene kaster uundværligt lys over det andet og omvendt. Men dertil kommer – især i beretningen om Abélards og Héloises kærlighed, dens fryd og dens smerte – et litterært talent og en human indfølelse, som uvilkårligt får læseren til at ty til den forslidte flovse: »spændende som en roman«.

Endnu et helt tredje arbejdsfelt betrædtes af Grane i hans bidrag til Københavns Universitets jubilæumshistorier bind V (Det teologiske fakultet) fra 1980. Ud over at redigere det omfangsrige bind skrev Grane selv den halvtredje hundrede sider lange redegørelse for fakultetets historie fra 1830 til 1979. Denne vidtspændende, gennemdokumenterede og originalt reflekterende beretning er en lærdomsbedrift af rang. Ud over at besvare opgavens mest nærliggende organisatoriske, personelle, studie-, undervisnings- og forskningsmæssige spørgsmål gør Grane med sikkert makrohisto-

risk hånddelag rede for fakultetets skiftende roller i forhold til de akademiske, kulturelle og kirkelige sammenhænge og omgivelser. Især er det værd at hæfte sig ved skildringen af, hvordan fakultetet i løbet af nittende og nogle år ind i tyvende århundrede undergik en række kriser i forhold til den almenkulturelle udvikling: hvordan fakultetet, efter at have stået som hovedrepræsentanten for en almindeligt akcepteret syntese mellem kristendom og kultur, skridt for skridt så denne syntese anfægtet og nedbrudt både fra naturvidenskabernes og de øvrige humanvidenskabers side, fra politisk hold og fra de nye kirkelige bevægelser, især grundtvigianismen, og hvordan det lod sig trænge ind i en defensiv pindsvinstilling i forhold til disse tendenser, en holdning, hvis pinlige karakter ikke mindst blev åbenbar gennem den omstændighed, at langt hovedparten af de væsentligste teologiske og kristent kulturkritiske indsatser flere generationer igennem blev gjort uden for fakultetet, af mænd som Grundtvig, brødrene Kierkegaard, Frederik Helveg, Otto Møller og F. C. Krarup. Afsnittene om det tyvende århundredes videre forløb er ifølge sagens natur holdt i en mere summarisk form; men skildringen af fakultetets gradvise tilpasning til de positivistiske metoder, som var rådende i de akademiske omgivelser, og antydningen af de nye problemer, teologien i nyeste tid er kommet ud for, denne gang sammen med alle andre humaniora, i medfør af positivismens stadigt mere anfægtede stilling, er lærerig, og i øvrigt isprængt et meget Granesk sardonisk vid. Vi læser for eksempel følgende i forbindelse med en omtale af de tidlige 1930'ere:

»Under alle omstændigheder er det påfaldende, at medens fakultetet førte an, når det drejede sig om den fagspecialiserede 'saglighed', var det andre kredse, der satte kursen i den teologiske debat. Man kan spørge, om det her antydede skel, der, så vidt det kan skønnes, virkelig svarer til datidens realiteter, i sig selv er vidnesbyrd om en sen og valen, men dog utvetydig reverens til det positivistiske videnskabsbegreb, der tidligere havde været ved at skræmme fakultetet fra selvrespekt og samvittighedsro. I så fald ville den større forsonlighed mellem teologerne og de kredse i andre fakulteter, der lidt letsindigt mente at have videnskabelig dækning for deres ugudelighed, alene hænge sammen med, at også teologerne nu var hoppet på vognen. Der var ellers nok af træk i tidens åndsliv, og også mere specielt inden for teologien, som varslede om positivismens fallit«.

Grane var, som det antydes her og mange andre steder i forfatter-skabet, ingen ven af humanistiske tendenser til at konkurrere med naturvidenskaberne på deres betingelser. De udsprang i hans øjne af ganske banale mindreværdskomplekser.

Jeg vender mig til nogle korte sammenfattende og afsluttende bemærkninger:

Granes livslange samliv med Luther stod i intim forbindelse med hans dybtføjte ønske om og bestræbelse for at sammenholde de to studier, han som ganske ung havde vaklet imellem, historien og teologien. Den, der som Grane ikke så mening i at befatte sig med andet, end hvad der – ganske nøgternt udtrykt – havde med eksistensen at gøre, men som tillige vidste, at det var en historisk eksistens, underkastet tidens vilkår, og at alt det, der udfordrede den, kom til ham fra historie og tradition, fandt i Luther, såvel som i øvrigt i Grundtvig og Peter Christian Kierkegaard og Pierre Abélard, en beslægtet ånd. Det var netop den røde tråd i Luthers tænkning, at – på den ene side – det, han kaldte Guds ord, gjaldt livet, og at – på den anden side – kristendom var noget, han kun havde adgang til gennem traditionen. Tænker man sådan, tager man altså begge dele alvorligt, bliver resultatet en holdning, der gennemfører et kritisk opgør med traditionen uden at glemme, at man har sagen fra den og er bundet op i den. Sådan tænkte også Grane, på sin tids vilkår, og det førte følgerigtigt med sig, at han aldrig forfaldt til dyrkelse af Luther, en kritikløs repristination af Luthers tænkning, som i virkeligheden ville betyde traditionens død. Traditionen fra Luther, Luthers måde at omgås noget, der gjaldt livet, på, talte til noget dybtliggende i Granes personlighed; men han fandt, i god saglig overensstemmelse med den holdning, Luther i det sekstende århundrede indtog til *sin* fortid, at den ifølge sit væsen krævede et kritisk og samtidig solidarisk opgør i det tyvende århundredes situation, den situation, som ikke for ingenting havde det syttende, attende og nittende som led af *sin* problematiserende og problematiske tradition. Det er netop under den forudsætning, og kun under den, Luther kan blive i ægte forstand nærværende, og bruges, i nutiden. Men så kan han også bruges, sådan som Grane under en bestemt synsvinkel, men med fynd og klem gjorde det i sin årsfestforelæsning 1983.

»Luthers insisteren på sandheden«, hedder det her, »forandrede verden og satte et dybt præg på europæisk kultur, hvis virknin-

ger den dag i dag er stærkere, end vi i almindelighed aner. Ved sit nej til pave og kejser i sandhedens navn banede han vej for friheden til at være bundet til det, der er større end alt og alle. Men samtidig gav han mennesket tilbage til dets næste ved at sætte skel mellem himmel og jord, så at alle undskyldninger for at svigte næsten for gudelige formåls skyld blev elimineret. Hvad Luther i den tids sprog kaldte 'gerningsretfærdighed', er kun tilsyneladende mindre aktuelt i vore dage. Der skal ikke megen fantasi til for at finde fortrinlige paralleller i vor egen tid til de valfarter, processioner, relikviedyrkelse og ustandselig messelæsning, som Luther rettede sit skyts imod med den anklage, at mennesker ved disse aktiviteter stræbte efter at overvinde synden, døden og djævelen, men kun for at blive des mere indfanget af magternes rænker«.

Eftersom en nærmere betragtning og forståelse af Granes kritisk-solidariske, nutidsorienterede forarbejdning af den lutherske arv forudsætter en redegørelse for de bidrag, han ydede til sin tids *kirkelige* meningsudveksling på *dens* præmisser, er det ikke stedet her til at gå videre ad denne linje. Jeg tillader mig i stedet at slutte med min personlige erindring om mit sidste samvær med ham, fordi den har noget karakteristisk at fortælle om manden, og om hans nøgterne lidenskab for faget. Han var meget hårdt medtaget af den sygdom, der gjorde en ende på hans liv to uger senere, men hans tanker kredsede om nødvendigheden af at komme i arbejde igen. Vi diskuterede, hvilke tekniske muligheder man kunne finde på for at hjælpe ham til at stable sig op til at håndtere sin computer og få givet form til nogle ideer. Som man vil forstå: Den holdning lå i tråd med alt, hvad der var gået forud. Det var et flittigt, frugtbart og inspirerende historiker- og teologliv, der endte den 22. marts 2000. Leif Grane er savnet og vil fremdeles blive det.

Vi vil ære hans minde.